

Презентація електронного видання «Книжное собрание рода Хрептовичей»

Спільний проект двох національних бібліотек – України і Білорусі – з дослідження книжкового зібрання роду Хрептовичів одержав наприкінці 2009 р. своє завершення у вигляді DVD-диска, випущеного Національною бібліотекою Білорусі (НББ) за матеріалами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Цей проект, ініційований НББ, був підтриманий ЮНЕСКО.

Слід зауважити, що білоруська сторона ще за радянських часів неодноразово порушувала питання передачі книжкового зібрання Хрептовичів до Білорусії. Аристократичний рід графів Хрептовичів, з якого вийшли видатні державні, військові та релігійні діячі, був добре знаний у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій. Найбільш впливовим з цього давнього білоруського роду був останній великий канцлер Великого князівства Литовського Йоахим Литавор Хрептович (1729–1812), який, власне, і є засновником унікального книжкового зібрання, досить значного за обсягом як на той час. Комплектуванням бібліотеки активно займався і його син – Адам Хрептович (1768–1844). Вважається, що у XVIII – першій половині XIX ст. ця бібліотека стала одним із найбільших зібрань на литовських і білоруських землях, поступаючись лише зібранням Радзивілів і Огінських. На відміну від останніх, які не допускали до своїх книжок сторонніх, бібліотекою Хрептовичів користувалися дослідники і в XIX, і на початку XX ст. Саме з цією метою – зробити бібліотеку більш доступною вченому світу – у 1913 р. нащадок роду К. А. Хрептович-Бутеньов вирішив передати частину рукописного і книжкового зібрання (понад 4500 назв із 7600) з родового маєтку Щорси на Новогрудчині (Гродненська обл.) бібліотеці Університету св. Володимира у Києві¹ (що й дозволило, як показала історія, зберегти основну частину зібрання). Книгозбірня Університету на той час була добре відома своїми численними цінними колекціями давніх книг, зокрема,

Станіслава Августа Понятовського, Яблоновських, Мікошевських та ін. Частина бібліотеки Хрептовичів залишалася у Щорсах. На жаль, у наступні буремні роки (Перша світова війна, революція, громадянська війна, націоналізація і нищення приватних бібліотек, особливо іноземних книг, у перші десятиліття радянської влади, Друга світова війна) вона була розпорошена і частково знищена. Фрагменти цього величезного колись зібрання сьогодні зберігаються у московських книгозбірнях (Російській національній бібліотеці у Санкт-Петербурзі), у Бібліотеці Народовій у Варшаві та ін.

Частина зібрання Хрептовичів, передана до бібліотеки Київського університету, разом з останньою пережила евакуацію до Саратова у роки Першої світової війни. У 1927 р. бібліотека університету надійшла до Всенародної бібліотеки України (зараз – НБУВ). Вдалося встановити, що напередодні Великої Вітчизняної війни вона зберігалася у відділі стародруків і налічувала 4416 од. зб.², серед них 2 інкунабули. Рукописи, відповідно до розподілу фондів у бібліотеці, перебували у відділі рукописів. У перші дні війни розпочалася евакуація цінних фондів бібліотеки до Уфи, готувалася до вивезення і колекція Хрептовичів. Як відомо, евакуація проходила в край важких умовах, фактично під щоденним бомбардуванням Києва, різними транспортами, різними людьми. Тому не можна однозначно стверджувати, що вдалося вивезти всю колекцію. Дослідники історії НБУВ з'ясували, що вантаж формувався залежно від ступеня його підготовки до евакуації у різних відділах; внутрішні описи в ящиках були відсутні; в Уфі під час перевірки було зафіксовано 17 ящиків з книгами Хрептовичів³, проте невідомо, скільки їх було загалом, адже частина бібліотечних фондів лишилася у Києві, а частина була вивезена до Німеччини. Цілком ймовірно, що частина зібрання

¹ *Эрст, Н.* Библиотека графов Хрептовичей (К передаче ее университету св. Владимира) // *Русский библиофил.* – 1914. – № VI. – С. 21.

² Щоденник роботи Відділу стародруків БАН УРСР за 1937–1940 рр.: рукопис; зберігається в архіві відділу.

³ *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 14–15.

Хрептовичів загинула під час евакуації. Зокрема, є припущення, що остання партія книг, підготовлена Бібліотекою до евакуації, лишилася на київському вокзалі й була або розбомблена, або повернута до Бібліотеки і згодом вивезена фашистами (як це трапилося з колекцією Бібікова, на щастя, переданою після війни американцями до бібліотеки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка відповідно штампам на книжках). Та й в Уфі колекція зберігалася не в належних умовах, катастрофічно не вистачало приміщень. У сирих тісних підвалах, які виділили Бібліотеці для розміщення фондів, розкривати ящики і робити звірку не завжди було можливим. Остаточо це вдалося зробити лише після повернення фондів до Києва, після війни. Але й цих актів чи документів не існує. Слід зазначити, що повертали й приймали цінний вантаж вже інші співробітники, часто необізнані з фондами Бібліотеки, з системою розстановки за провенієнціями колишніх власників колекцій, з кількісним і якісним складом фондів.

Але не зважаючи ні на що, сьогодні у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ цільним масивом зберігається 1973 од. зб. (більше 2,5 тис. назв видань) колекції Хрептовичів. Крім того, рукописи і рукописні книги цього зібрання зберігаються в Інституті рукопису НБУВ. Низку стародруків свого часу було виокремлено з колекції і розміщено в створених у відділі стародруків колекціях: інкунабул, палеотипів, етьєнів, плантенів, ельзевірів, дідо, інших іноземних стародруків.

На Міжнародній конференції «Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»: діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документального надбання», що проходила 2006 р. у Мінську, заст. генерального директора НБУВ Л. В. Муха у своїй доповіді розкрила перспективи українсько-білоруського співробітництва у галузі дослідження, описування, збереження родової бібліотеки Хрептовичів. Внесені доповідачкою пропозиції були схвально сприйняті присутніми, більшість яких становили білоруські фахівці, які небаїдує ставляться до своєї культурної спадщини. Співробітники Національної бібліотеки Білорусі розробили відповідний проект і подали його на розгляд і затвердження ЮНЕСКО. Було прийнято позитивне рішення. Навесні 2009 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся спільний семінар з обговорення проекту ЮНЕСКО «Створення каталогу бібліотеки Хрептовичів». Сторони узгодили спільні дії, спрямовані на забезпечення

доступу до книжкової колекції Хрептовичів шляхом створення бібліографічної бази даних і випуску електронного видання на DVD. Було затверджено календарний план робіт з реалізації проекту і робочі групи, визначено конкретні завдання кожної з бібліотек-учасниць.

Співробітники НБУВ передали колегам з НББ електронні копії титульних аркушів книг з бібліотеки Хрептовичів; бібліографічні описи інкунабул, палеотипів, альдин; відскановані картотеки і рукописні описи зібрання Хрептовичів, електронну копію видання С. Пташицького «Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича: Краткие сведения о собрании рукописей» (М., 1899); повнотекстові копії двох цінних рукописів – «Нотатки М. Млечка» і «Другий Литовський Статут», а також підготували археографічну передмову і текст наукового дослідження про книжкове зібрання Хрептовичів. Співробітники НББ взяли на себе розроблення документації, пов'язаної з проектом, і надання її ЮНЕСКО; формування електронного ресурсу бібліотеки Хрептовичів, що включає імідж-каталог рукописної картотеки і описів, зображення титульних сторінок і відповідні бібліографічні описи, повнотекстові копії найцінніших рукописів; створення пошукової системи; переклад текстів статей про зібрання російською та англійською мовами; видання ліцензійного диска з копірайтом обох національних бібліотек.

9 грудня 2009 р. у Мінську в Національній бібліотеці Білорусі відбулася презентація спільного електронного видання «Книжное собрание рода Хрептовичей». Відкрила засідання заступник директора НББ **Л. Г. Кирюхіна**, яка назвала зреалізований проект віртуальним поверненням унікальної колекції на батьківщину. Вона висловила подяку українським колегам і Національній комісії Білорусі у справах ЮНЕСКО за надану підтримку. Керівник Національної комісії Республіки Білорусь у справах ЮНЕСКО **В. Г. Счастний** наголосив на необхідності продовження роботи, на важливості відпрацювання механізму, за допомогою якого кожен дослідник міг би замовити електронну копію будь-якої книги, представленої на компакт-диску. Він поділився також планами на майбутнє: очікується віртуальна реконструкція архівів Радзивіллів і Сапег. З позитивною оцінкою проекту виступив також голова Білоруського фонду культури **В. О. Гілепа**.

У презентації взяв участь Надзвичайний і Повноважний посол України в Білорусі **І. Д. Ліховий**, який багато робить для зміцнення культурних

зв'язків братніх народів, і це знають білоруські бібліотекарі, музейники, науковці, письменники, художники. Як музейний працівник у минулому, І. Д. Ліховий добре розуміє значення популяризації історико-культурних пам'яток, тому він так активно підтримує подібні починання.

Електронне видання «Книжкове зібрання роду Хрептовичів» презентувала зав. науково-дослідного відділу книгознавства НББ **Г. В. Кіреєва**. Вона відзначила, що меню диска представлено чотирма мовами: білоруською, українською, російською та англійською. Інформація на диску структурована таким чином:

1) вступна стаття директора Інституту рукопису НБУВ, чл.-кор. НАН України **Л. А. Дубровіної** і заступника директора НББ **Л. Г. Кирюхіної**;

2) наукове дослідження «Хрептовичі: рід і книги», що складається з двох статей: проф. Гродненського державного університету ім. Я. Купали, д-ра іст. наук **Д. В. Карєва** «Хрептовичі: рід і його представники в європейському історико-культурному контексті» та ст. наук. співробітника НБУВ, канд. іст. наук **Т. Є. Мяскової** «Родове зібрання графів Йоахима Литавора і Адама Хрептовичів». Тут також подано перелік архівних джерел, публікацій стосовно роду Хрептовичів і їхнього книжкового зібрання;

3) каталог книг бібліотеки Хрептовичів із Щорсів побудований за хронологічним принципом. Він містить окремо бібліографічні описи і зображення титулів інкунабул (видань XV ст.), палеотипів (видань першої половини XVI ст.), видань другої половини XVI ст., видань XVII ст., видань друкарень Великого князівства Литовського;

4) рукописи із зібрання Хрептовичів: повнотекстова копія друкованого каталогу рукописів цього зібрання **С. Л. Пташицького** 1899 р., повнотекстові копії двох найцінніших рукописів зібрання – «Другий Литовський Статут» XVI ст. і «Нотатки Михайла Млечка» XVII ст., електронна копія рукописного опису бібліотеки Хрептовичів XIX ст.;

5) резюме.

На жаль, технічні обмеження не дозволили репрезентувати опис колекції у повному обсязі. За межами видання залишилися бібліографічні описи книжок XVIII–XIX ст., а також рукописна картотека **М. Ернста** на 7000 назв, укладена ним у часи передачі зібрання Київському університету.

Виходячи з цього, завідділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, д-р іст. наук **Г. І. Ковальчук** і заступник генерального директора НБУВ, канд. іст. наук **Л. В. Муха** у своїх виступах підтвердили наміри української сторони продовжувати роз-

почату роботи з виявлення книжок Хрептовичів у інших фондах Бібліотеки, а також у інших бібліотеках країни, гарантували належне збереження цієї спільної культурної спадщини обох народів. Справа в тому, що зібрання Хрептовичів майже сторіччя перебуває в Україні – це теж уже історія. За ці роки воно стало і нашим культурним надбанням. Тому до сторічного ювілею знаходження цієї бібліотеки в Україні (до 2013 р.) є час підготувати електронний каталог усіх існуючих на сьогодні примірників бібліотеки Хрептовичів і сформувані певний масив повнотекстових електронних копій, адже книги (а електронні книги від зміни носія інформації не втрачають своєї інформаційної сутності) не повинні бути мертвим вантажем, вони створюються для читання, для передачі знань у часі і просторі.

Аналогічні заходи продовжуватиме здійснювати і білоруська сторона. **Г. В. Кіреєва** звернулася до всіх білоруських фондоутримувачів з проханням: під час роботи з фондами звертати увагу на характерні екслібриси зібрання Хрептовичів. Знахідки цілком ймовірні, адже нещодавно у фондах самої НББ досвідченим фахівцем у галузі стародруків **Т. І. Роциною** було знайдено французьке видання XVIII ст. з екслібрисом Хрептовичів. Пошуки у цьому напрямі активно підтримує один із перших дослідників бібліотеки Хрептовичів **А. Фурс**, який виявив три книжки із Щорсівської збірки у Вільнюсі.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що книжкове зібрання білоруських магнатів Хрептовичів є цілісною книжковою пам'яткою і належить до загальноєвропейської культурної спадщини. Електронне видання «Книжкове зібрання роду Хрептовичів», випущене тиражем 150 примірників, має сприяти віртуальному доступу до цього надбання усім бажаючим дослідникам. Національна бібліотека України імені **В. І. Вернадського** одержала для розповсюдження в бібліотеках країни 50 примірників цього ліцензійного видання. Сподіваємося, що виставлена згодом на сайті обох національних бібліотек інформація з електронного видання розкриє багатство родової книгозбірні Хрептовичів необмежено широкому колу користувачів і сприятиме новим науковим дослідженням історико-культурної спадщини.

Г. Ковальчук,
зав. відділу НБУВ,
д-р іст. наук
Л. Муха,
заст. ген. директора НБУВ,
канд. іст. наук